

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

V.Yu.Bespeka

Regular Adjunct of Scientific and Organizational department
National army academy

COLD WAR PROPAGANDA OF THE USA: TRANSFORMATION OF THE ENEMY IMAGE (1959-1991) (AMERICAN VIEW).

Беспєка В.Ю.

ад'юнкт штатний науково-організаційного відділу
Національної академії сухопутних військ

ПРОПАГАНДА США В ПЕРІОД ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗУ ВОРОГА (1959-1991) (АМЕРИКАНСЬКИЙ ПОГЛЯД).

Summary. The analysis of asymmetric threats in past armed confrontations allows for risk assessment in similar situations today. The Cold War of 1946-1991 is no exception, since it is the experience of both sides in applying propaganda influence that is an inexhaustible source for generalizing and predicting those processes around the Russian-Ukrainian conflict that are gradually being defined by modern military and political experts as the "Cold War of the 21st century". The existing publications on the issues outlined in the article in the post-Soviet space are mainly suffering from the orthodoxy of their views. This limits the ability to objectively assess the forms and methods of formation of public opinion in the U.S. on the political enemy after World War II, and therefore impoverishes the knowledge about possible options for our state in the confrontation of this type, and, consequently, the ability to predict the situation. The proposed research attempts to distance oneself from the Soviet and post-Soviet sources of information and on the basis of exclusively American publications highlight the main clichés formed in the information space of the USA concerning the image of the enemy in the person of the USSR.

Анотація. Аналіз асиметричних загроз у минулих збройних протистояннях дозволяє здійснити оцінку ризиків у подібних ситуаціях сьогодні. Холодна війна 1946-1991 років не є виключенням, оскільки саме досвід застосування пропагандистського впливу обома сторонами у ній є невичерпним джерелом для узагальнення і прогнозування тих процесів довкола російсько-українського конфлікту, які поступово окреслюються сучасними військовими та політичними експертами як «холодна війна XXI століття». Існуючі на пострадянському просторі публікації за окресленою у статті проблематикою здебільшого сильно страждають на ортодоксальність своїх поглядів. Це обмежує можливість об'єктивно оцінити форми і способи формування громадської думки в США щодо політичного ворога після другої світової війни, а отже збіднює знання щодо можливих варіантів розгортання подій для нашої держави у протистоянні такого типу, а, відповідно, можливість прогнозування ситуації. У запропонованому дослідженні зроблено спробу відмежуватись від радянських та пострадянських джерел інформації і на основі виключно американських публікацій виокремити основні кліше сформовані в інформаційному просторі США щодо образу ворога в особі СРСР.

Keywords: Cold War, enemy image, propaganda, red threat, iron curtain.

Ключові слова: Холодна війна, образ ворога, пропаганда, червона загроза, залізна завіса.

Актуальність. Під час аналізу подій на міжнародній арені на початку XXI ст., прослідковуються прояви конфронтації між США та Російською Федерацією. Її політологи та військові фахівці вже охарактеризували як «нова Холодна війна». Постає питання: чого чекати світу у цій ситуації? Певні відповіді на це питання можна знайти спроекціювавши відповідні процеси з досвіду Холодної війни 1946-1991 років на події сьогодення. Актуальність дослідження проблеми зумовлена передусім тим, що фундаментальні роботи з вивчення американського погляду на Холодну війну в Україні майже відсутні. Натомість вітчизняна історіографія (так само, як і в інших пострадянських країнах) перенасичена виданнями радянського періоду, які не тільки не об'єктивно

висвітлюють досліджувані події, але й нерідко вводять в оману щодо реального стану справ.

В наукових колах Сполучених Штатів Америки існує чимала кількість досліджень що розкривають події Холодної війни у різних аспектах її прояву. Американські дослідники нерідко торкалися й питань пропаганди сторін у цьому протиборстві і, зокрема, питань трансформації образу СРСР як ідеологічного противника. Проте ці відомості є розпорошеними. Так, більшість з авторів розглядали це «холодне протистояння» в контексті пропагандистської діяльності американського уряду (Parry-Giles, 1994), (Barsamian, 1992), (Sproule, 1987) або розрізи зовнішньополітичної діяльності США (Entman, 1989), (Gamson, 1992), (Garthoff, 1985). Особливої уваги заслуговує праця американської

авторки L. B. Хольстайн «Framing the enemy: changing u.s. media images of CHINA and the U.S.S.R. at the end of the Cold War», де вона досліджує вплив американських новин на «обрамлення» ворога в свідомості громадян США, шляхом порівняння висвітлення подій в двох комуністичних країнах наприкінці Холодної війни (Holstein, 2002). Спробу дослідити образ ворога СРСР в американських друкованих виданнях зробив інший американський дослідник W. H. Chang (Chang, 1991). Таким чином, історіографічна база за запропонованою темою дає розлогий матеріал для дослідження та авторського узагальнення матеріалів з метою заповнення фрагментарності презентування на пострадянському просторі проблеми американського погляду на процеси формування образу ворога СРСР в США у другій половині ХХ ст.

Мета дослідження: науковий аналіз процесу формування образу ворога в особі СРСР в американському суспільстві в період Холодної війни та виведення його основні тезисів в тогочасному інформаційному просторі.

Для досягнення поставленої мети ставимо перед собою виконання наступних **дослідницьких завдань**: 1) виявити основні тези американської урядової пропаганди про СРСР, спрямованої на формування у громадян країни сталих психологічних установок; 2) з'ясувати «канали передачі» пропагандистської інформації до аудиторії впливу; 3) простежити зворотній зв'язок (реакцію) від американської аудиторії на інформаційно-психологічний вплив.

Методологія. В ході опрацювання інформаційної бази було використано широкий спектр методів дослідження. Зокрема, історико-порівняльний метод, який передбачає використання аналогії, забезпечив можливість порівняти на основі конкретних фактів інтерпретації різними джерелами історичних подій й політичних процесів. Цей метод неабияк допоміг у дослідженні подібності одиничних явищ впливу на аудиторію при відомих загальних рисах пропагандистських форм і способів. Системний підхід дозволив дослідити як пропаганду, так і реакцію населення на неї, як розробку ідеологем, так і її практичне застосування на суспільство США часів Холодної війни. Своєю чергою системно-структурний метод, базуючись на структурному аналізі, зумовив здійснення різномірного підходу до елементів системи інформаційного впливу як такого.

Результати і обговорення. В ході Холодної війни сприйняття американським суспільством образу СРСР не було сталим. На нашу думку, це залежало від багатьох чинників: від внутрішньодержавної політики адміністрацій діючих у той чи інший період президентів США, поглядів останніх на зовнішньополітичний курс країни, стану справ на міжнародній політичній арені, процесу ескалації/деескалації збройних

протистоянь у різних точках світу (в першу чергу, в рамках біполярної конфронтації), внутрішні суспільні настрої (від економічного до расового/гендерного питання), впливу культурних революцій по всьому світу тощо.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що процес трансформації «образу ворога» у свідомості широкої американської громадськості проходив за наступною схемою: «все ще ворог» (1959 – 1969 рр.) – «від ворога до партнера» (1969 – 1976 рр.) – «ворог без варіантів» (1977 – 1985 рр.) – «тріумф над ворогом» (1987 – 1991 рр.). Кожен із перелічених етапів видозміни сприйняття американцями, був спричинений низкою подій в країні та за її межами, які тим чи іншим способом формували нові установки у свідомості пересічного громадянина США. Щоб усвідомити винятковість та специфіку вищезазначених періодів, пропонуємо детально зупинитись на розкритті кожного з них.

Перші ознаки зміни структури громадської думки в США про СРСР, вбачаємо у період збігу двох подій: смерть Й. Сталіна та прихід до влади М.Хрущова. Така гіпотеза має право на існування зважаючи на політику «відлиги», що проводив радянський лідер та розвінчування «культу особистості» Й.Сталіна. Внутрішні реформи Радянського союзу у сфері економіки, освіти, свободи слова, викриття злочинів сталінського режиму, репресій, а також суттєве потепління у зовнішній політиці зацікавили американські політикум і ЗМІ. Адже саме М. Хрущов в ході так званих «кухонних дебатів», влітку 1959 р., погодився на взаємні візити та публічні дебати між політичними лідерами наддержав. Цим рішенням керівництво країни Рад привідкрило «залізну завісу» для ЗМІ, а відповідно й для американського суспільства цілком. Висвітлення цієї події в США відбувалось через три основні телевізійні канали, а згодом відобразилось в друкованих виданнях. Так, в рубриці «Тижневий огляд новин» («News of the Week in Review»), в газеті «The New York Times», від 25 липня 1959 р., автор обережно називає зустріч представників протиборчих блоків «...обміном, який підкреслював прірву між Сходом і Заходом, проте мало стосувався основних питань». Вбачалось, що це в більшій мірі політичний трюк СРСР [9]. Водночас, це ж видання вже наступного дня підкреслювало, що «...громадська думка американців здається трохи «розділеною» після радянсько – американських дебатів...» [10]. Подальший візит М. Хрущова у Сполучені Штати став безпрецедентною подією, від самого початку Холодної війни. Подорож «ворога Америки №1», в «країну свободи» за даними американського журналу «Time», висвітлювали близько 5 тисяч журналістів, що на той момент було абсолютним рекордом [11]. Завдяки цій події американські громадяни на власні очі змогли побачити лідера «зловісного комунізму», який в ході візиту давав інтерв'ю, наголошуючи на мирі та роззброєнні, багато посміхався та жартував. Водночас, під час

зустрічей з представниками американського суспільства очільнику СРСР нерідко доводилося відповідати на «гострі» запитання (про втручання СРСР в угорські події, процес десталінізації та ін.). Це стосується і коментування своєї ж фрази, яку він сказав американським дипломатам на прийомі в Кремлі у листопаді 1956 р.: «Чи подобається вам чи ні, але історія на нашому боці. Ми вас закопаємо» [12]. За оцінками очевидців, Хрущову в цілому вдавалося виходити з честю зі складних ситуацій, що відзначали лідери конгресу і члени сенатської комісії у закордонних справах. Зокрема американські урядовці заявили, що глава радянського уряду є «хорошим полемістом» [13]. Аналізуючи стенограми «кухонних дебатів», поведінкові характеристики радянського лідера в ході візиту до США, кількість та склад залучених до висвітлення даних подій ЗМІ та американської аудиторії яку вони в той час охоплювали, можна припустити, що американці хоч і не змінили, але пом'якшили ставлення як до М.Хрущова, так і до людей, що жили в СРСР [14].

Відповідні зміни у внутрішній та зовнішній політиці СРСР не могли пройти і повз розвідувальні структури. У звіті директора ЦРУ від 21 грудня 1961 року про політику «відлиги» говорилося: «...для критично мислячих елементів радянського суспільства – молоді, культурної інтелігенції і навіть молодих членів партії – буквально вся радянська історія поставлена під сумнів, а разом з тим і діяльність теперішніх лідерів у той період...» [15]. Та визнаючи суттєві зміни у відомості радянського суспільства, в тому ж документі американська розвідка підкреслює ворожість радянської системи. Зокрема в цьому ж документі зустрічаємо наступні рядки: «...Лінія «мирного співіснування», зовсім не відкидає радянських експансіоністських цілей, це тактичний рецепт, навіть більш ефективний ніж суміш «ізоляціонізму» і політика «тяжкої руки» сталінських часів...» [16]. Такий відгук ЦРУ дає можливість припустити, що не зважаючи на візуально позитивну картинку керівні кола США все ще відчували війня від Радянського Союзу, із ознаками ворожих намірів.

Яскравими прикладами вірності їх передчуття підтвердили різкі загострення американо – радянських відносин в ході «берлінської» та «карибської» криз. Проте й тут проглядаються певні риси трансформації образу ворога. Зокрема, яскравим прикладом зміни ставлення США до СРСР, є аналіз офіційної риторики американського президента Дж. Кеннеді. Так, у своїй інавгураційній промові він чітко окреслив позицію із захисту «американських цінностей» від будь-яких загроз. «...Кожна держава має знати, - зазначив президент США, що незалежно від того, як вона до нас відноситься добре чи погано, ми заплатимо будь-яку ціну, подолаємо всі негаразди, будь-якого ворога, задля забезпечення виживання та успіху свободи» [17]. Як підтвердження рішучості своїх намірів вже в ході Берлінської

кризи Дж. Кеннеді, розпорядився збільшити кількість американських військ в Європі. Водночас Конгрес США ухвалив резолюцію від 10 жовтня 1962 року, у якій підтверджувались права США на зони відповідальності в Західному Берліні, а також підтверджувалась готовність Америки до рішучих дій у разі загрози втрати цих позицій. Згодом, перебуваючи біля Берлінської стіни, голова Білого дому виголосив наступні слова: «...Безліч людей в світі чи то й справді не розуміють, чи то вдають, що не розуміють, в чому полягає головна суперечність між вільним світом і комуністичним. Нехай вони прийдуть до Берліна. Дехто вважає, що комунізм - це майбутнє людства. Нехай вони прийдуть до Берліна. Деякі, в Європі і в інших місцях, кажуть: з комуністами можна мати справу. Нехай вони прийдуть до Берліна. А є навіть такі, хто говорить: «Це правда, що комунізм - диявольська система, але завдяки їй ми робимо успіхи у власній економіці». Нехай вони прийдуть до Берліна» [18].

Незмінно суворою та твердою по відношенню до СРСР лишалася позиція Дж. Кеннеді і в ході іншої кризи - «карибської». Як підтвердження наведемо слова із його звернення до нації, яке транслювалося по всій країні всіма можливими ЗМІ, зокрема, у ньому є наступні рядки: «...Політика нашої країни повинна розглядати будь-яку ядерну ракету, запущену з Куби проти будь-якої країни в Західній півкулі, як напад Радянського Союзу на Сполучені Штати, що вимагає повного удару у відповідь...» [19].

Подібного змісту виступи офіційного Вашингтону, у періоду «карибського» конфлікту, з одного боку закріплювали у американців чітке розуміння «ворожого» ставлення до Радянського союзу. А з іншого похитнули їх віру в невразливість США - адже сам факт того, що радянські ракети з ядерними боеголовками, були таємно розміщені в безпосередній близькості до їх домівок, в багатьох викликав панічні настрої. Підтвердження цього висновку знаходимо у результатах соопитувань, які говорять, що люди відкрито заявляли про страх перед ядерною війною [20].

Реагуючи на морально-психологічний настрій громадян по відношенню до СРСР, після «гарячої» фази «кубинського» питання та задля нормалізації ситуації в суспільстві, Дж. Кеннеді був змушений неодноразово публічно наголошувати, що саме «...мир, а не війна - є необхідною раціональною метою для раціональної людини», а «...тотальна війна – це ірраціональна політична альтернатива» [21]. Більше того, він доручив американському уряду реалізувати низку ініціатив з налагодження позитивних відносин з СРСР.

Однією з таких ініціатив була політика «гнучкого реагування», яка змінила попередні агресивні за змістом доктрини «відкидання комунізму» та «широкомасштабної відплати». Це дало можливість президенту США дещо гнучкіше реагувати на різні типи можливих зовнішніх загроз та нападів. Так, на відміну від попередніх програм не обов'язково на кожний напад висувався

«аргумент» ядерного удару. Зокрема при збройному нападі противника (без раптового застосування ядерної зброї), вводився в дію, так званий, «ступеневий план».

Він розкривав три варіанти реагування США на загрозу: «1) «Безпосередня оборона» («Direct Defense») – мав реалізуватись при застосуванні звичайних видів зброї з метою стримування ворога і запобігання досягненню ним цілей.

2) «Помірквана ескалація» («Deliberate Escalation») — спроба продуманого використання звичайних військових засобів для впливу на конфлікт. При недостатній ефективності звичайних засобів збройного протистояння розглядалось застосування тактичної ядерної зброї. Такі дії повинні були змусити противника відчути невпевненість та замислитись над тим чи переважають військові здобутки витрачені на їх реалізацію ресурси.

3) «Загальна ядерна відповідь» («General Nuclear Response») — миттєве загальне використання стратегічної ядерної зброї як упереджу вального акту чи реагування на певні події, що відбулись (перший удар чи удар у відповідь) за умов розширення конфлікту» [22].

У рамках деескалації американо – радянської напруги можна розглядати й підписаний Московський договір, у серпні 1963 р., між Великою Британією, СРСР та США «Про заборону випробувань ядерної зброї у трьох середовищах — у атмосфері, у космосі та під водою». В тому ж році встановлено пряму телефонну лінію між Вашингтоном та Москвою для «...вирішення питань підвищеної державної ваги...» [23].

Після вбивства президента Дж. Кеннеді, його пост зайняв віце-президент США Л. Джонсон. Показовим є те, що на президентських виборах він переміг відомого антикомуніста Б. Голдуотера. Не зважаючи на те, що у 1964 р. його популярність була дуже високою (набрав безпрецедентну кількість голосів з 1820 р. (61% голосів, або 43 млн. чоловік)) [24], підтримка Л. Джонсона суттєво послабилася, після 1965 року. Причиною цього насамперед було наростаюче негативне ставлення населення США до війни у В'єтнамі. Одностайно підтримуючи такі гасла, як «боротьба з експансією комунізму» та «захист свободи», американське суспільство розділилось на дві, так би мовити, субкультури «яструби» та «противники війни». Якщо перші свято вірили у боротьбу зі світовим комунізмом, то прихильники другої сторони різко засуджували воєнні дії, як такі. Цікавим є те, що до «противників війни», крім молоді та студентів, вперше почали долучатися ветерани конфлікту. У 1969 р. «G and CC» провело опитування. В анкеті потрібно було погодитись або ні з наступним твердженням: «Війна у В'єтнамі більше ніж помилка, вона фундаментально неправильна та аморальна». Результати показали, що близько 51 % населення погодилося з таким формулюванням [25]. Враховуючи дані цього опитування приходимо до висновку, що погляди американців на війну у

В'єтнамі вперше з часів початку Холодної війни поставили під сумнів єдність у поглядах на зовнішню політику між населенням та політичними лідерами країни. Варто підкреслити, що саме в цей час з'являються так звані «ревізіоністичні» наукові роботи, що висловлюють думку протилежну до «ортодоксального» перебігу Холодної війни, чим суттєво змінюють погляди значної кількості американців на ставлення до СРСР в позитивну сторону [26].

Та незважаючи на внутрішні зміни, значна частина громадян США все ж дуже опікувалася збереженням таких дорогих для себе, американських цінностей, прав та свобод. Тому не вважала за потрібне поспішати змінювати свого негативного налаштування по відношенню до авторитарного комуністичного режиму. На це все ще впливала зовнішня політика самого Радянського Союзу. Так, не могли лишатися не поміченими американцями жорстокі дії СРСР по відношенню до Польщі та Угорщини в 1956 р., а будівництво «Берлінської стіни» та «Карибська криза» були ще занадто свіжими в пам'яті жителів США. Наступне після вищезазначених подій сумнозвісне вторгнення радянських військ у Чехословаччину 1968 р., остаточно розвіяло сумніви навіть лояльно налаштованих верств населення. Цікавою з цієї точки зору є робота А. Улама, «Dangerous Relations: The Soviet Union in World Politics, 1972- 1982», у якій серед іншого зазначалося: «вторгнення в Чехословаччину в серпні 1968 року знищило три головні міфи про Організацію Варшавського договору та СРСР, що на той час популяризувались в суспільстві: по-перше, Радянський Союз більше ніколи не нападе на своїх союзників, як це було в 1956 році, коли проти угорців були спрямовані сім російських дивізій, а проти чехів росіяни відправили їх як мінімум 18. По-друге, росіяни не могли розраховувати на те, що країни - сателіти підтримають такий акт агресії. Принаймні дві польські дивізії і штаб двох східнонімецьких дивізій, а також угорські та болгарські контингенти приєдналися до чеського вторгнення. По-третє Радянське вище командування ніколи не зможе досягнути елементу несподіванки в будь-яких масштабних військових операціях, що вимагають координації зі своїми союзниками по ОВД. Намір вторгнутися було замасковано під низкою спільних військових навчань навесні. А вже до початку серпня Варшавський договір зосередив навколо Чехословаччини близько 400 тис. військовослужбовців. Висновок: СРСР не можна довіряти» [27]. Агресивна політика СРСР по відношенню до своїх повоєнних сателітів на фоні нарощування темпів гонки озброєнь, а також збільшенням фінансування армії поступово закріплювали у свідомості пересічних громадян Америки сприйняття країни Рад, як «все ще ворога».

Найбільшого прогресу трансформація «образу ворога», зазнала за так званого періоду «розрядки». У мешканців США цей час асоціюється, в першу

чергу з адміністрацією президента Р. Ніксона. Курс на певні «партнерські відносини» 37-й президент США оголосив ще у своєму першому зверненні до нації під час інавгурації. На підтвердження наведемо рядки з тексту його промови: «... після періоду конфліктів ми вступаємо в еру переговорів. Нехай всі народи знають, що при цій адміністрації наші двері будуть відкритими для загалу. Ми шукаємо відкритого світу - відкритого для ідей, для обміну товарами і людьми - світу, в якому немає жодної людини, що живе в гнітючій ізоляції...» [28]. Ймовірно новий президент прагнув знову об'єднати, розділених на два табори американців навколо єдиної зовнішньополітичної мети. Оскільки, війна у В'єтнамі ще тривала, він пообіцяв її завершити. Але за умови, що США вийде з неї «великою державою», яка «не кидає своїх друзів, що також сповідують цінності свободи...» [28].

Позицію президента щодо необхідності перегляду геополітичних відносин тоді підтримав і держсекретар США Г. Кіссінджер, наголосивши, що напруга біполярного протиборства перешкоджала довірі людей до політикуму: «Мабуть, найважливіше для Сполучених Штатів питання, - зазначав він,- наше безперечне стратегічне лідерство, послаблялося саме в той час, коли зростав внутрішній опір населення урядовим військовим програмам і відповідна нетерплячість до перерозподілу ресурсів від національної оборони до соціальних вимог. Однак серед усіх цих проблем існувала ще одна важлива константа - тривала надія більшості світу на стабільність і мир, що залежали від здатності зменшити напругу між США та Радянським Союзом (Kissinger 1972, 40-41)» [29].

Смілива ініціатива перетворення «ворога в партнера» вимагала відповідної її популяризації серед населення. Усвідомлюючи, що стали установки у свідомості американців не так вже й легко змінити офіційний Вашингтон пом'якшення відносин порівняв з «довгим шляхом» до єдиної мети. Зокрема, Р. Ніксон сформулював це як рух «прийняття кроків» і «просування» таким чином, щоб обидва народи йшли тільки вперед [30]. Виступаючи перед Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй він запропонував СРСР «...піти по новому шляху; брати участь в мирному змаганні, не в накопиченні зброї - а в поширенні прогресу, не в створенні ракет - а в переможній війні з голодом, хворобами і людськими стражданнями як у власних країнах так і в усьому світі» [31].

Як бачимо, вдало оперуючи поняттями співпраці і конкуренції, США все ще показували, що саме їх країна перекоонує Радянський Союз стати відповідальною наддержавою. Взавши на себе роль «того, хто повчає» Америка одночасно наголошує на своїх лідерських позиціях та вірності американським принципам життя.

Характеризуючи відносини між СРСР та США Р. Ніксон обережно та дипломатично визнавав, що між ними десятиліттями існували конфлікти в

різних областях. В описанні біполярного протистояння спічрайтери президента намагались уникати ворожих тонів. Закономірним є те, що в офіційній риториці того часу з'являються терміни: «ідеологічні противники», «конкуренти», «напружені відносини». У президента перед Конгресом, в березні 1972 року, той чітко розставляє акценти, оперуючи саме цією термінологією: «...Звичайно, це правда, що існують глибокі проблеми, які поділяють нас. Початок процесу порозуміння полягає в тому, щоб визнати їх такими, якими вони є. Ми - ідеологічні противники і залишимося такими. Ми є політичними і військовими конкурентами, тому жоден з нас не може бути байдужий до успіхів інших у будь-якій сфері. Кожен з нас стоїть на чолі групи країн, дружбу з якими ми цінуємо і не готові жертвувати нею заради поліпшення радянсько-американських відносин. У кожного з нас є приголомшлива ядерна сила, створена і призначена для протидії загрозам. Ми обидва проводимо глобальну політику. Якщо не використовувати обережність, це може створити нову напруженість і конфлікти у наших відносинах. Те, що наші народи гостро відчувають майже півстолітню ворожість, зобов'язує нас докласти зусиль, спрямованих на покращення відносин» [32].

Ці слова Р. Ніксон підсилив відповідними справами. Одним з ключових факторів, який вплинув на зміну суспільної думки про «червону загрозу» став візит 37-го президента до комуністичного Китаю, в 1972 році (вперше за 33 роки правління М. Цзе Дуна). Завдяки цій події, багато американських бізнесменів, почало бачити в комуністичних країнах потенційні ринку збуту товарів власного виробництва. Адміністрація президента пішла ще далі у роботі з американо - радянського зближення і вже в травні 1972 р. Р.Ніксон відвідав Москву де підписав ключові угоди між СРСР та США, щодо обмеження стратегічних ядерних озброєнь, а також договір «Про обмеження систем ПРО» [33].

Варто відзначити, що не всі підтримували позицію лідера «вільного світу» і його держсекретаря. Це ми бачимо із публікацій в американських друкованих ЗМІ. Наприклад популярні журнали, публікували вражаючі відомості про кількість зброї кожного типу, на озброєнні наддержав. Ці діаграми підкріплювалися аналітичними матеріалами, в яких детально обговорювалися відносні сили протиборчих сторін. Незважаючи на рух офіційного Вашингтона до зближення з Радянським Союзом, ці порівняння приводили до думки, що в битві за панування, можна й програти. Так, під час інтерв'ю журналу «Time», від 3 серпня 1970 р., про одну з систем озброєння, доктор Дж. С. Фостер (директор з оборонних досліджень і розробок в міністерстві оборони США) не переконав кореспондента щодо переваги Америки в співвідношенні сил стратегічних озброєнь. Після розмови репортер Дж. Стіл написав: «Я впевнений, що немає жодних

сумнівів у розумінні небезпек як для Рад, так і для нас самих в триваючій гонці стратегічних озброєнь. Також немає розбіжностей з приводу надій на вступ в силу угоди про ПРО, щоб приборкати «гонку». Моя точка зору, докторе Фостер, полягає лише в тому, що рівень довіри між країнами збільшується, що дозволяє нам бачити реальну картину сильних та слабких сторін в обох з них. І Совети дійсно мають «вісім футів». Але ж і ми також ...» [34]. Як бачимо, журналіст оцінив рівень сили СРСР і США як рівні. Що на нашу думку, говорить про те, що навіть серед тих, хто не згоден з потенційним успіхом або невдачею переговорів про контроль над озброєннями, існувало загальне розуміння того, що відносини все ще розглядалися як «гонка». І це змагання Сполучені Штати можуть і програти, оскільки суперники стали майже рівними за силою.

Крім журналістів, свою незгоду з політикою президента виказували і його політичні колеги. Так, Міністр оборони М. Лейерд, незважаючи на те, що він був членом адміністрації Р. Ніксона, не поділяв впевненості останнього, щодо рівня довіри до СРСР. Зокрема він підкреслював необхідність підтвердження ідентичного бажання з боку радянських партнерів. Зокрема він зазначав: «...схоже, ми стоїмо на порозі нової ери, в якій розумна і відкрита конкуренція може замінити сили війни. Чи означає «розрядка» перехід в епоху реального співробітництва, переговорів і взаємної вигоди? Або це буде прелюдією до нового і жорстокішого століття міжнародної загрози і насильства? Ми чекаємо певних і, сподіваюся, обнадійливих дій і відповідей від Москви. Поки ми їх не отримаємо, не будемо занадто оптимістичними щодо зменшення міжнародної напруги» [35].

Незважаючи на розбіжності поглядів американського суспільства, саме після імпичменту Р. Ніксона, в 1974 р. (за результатами соціологічних опитувань) було зареєстровано найвищий відсоток американців, що позитивно ставились до СРСР та його громадян, за весь період Холодної війни. Показник становив -45% опитаних [36].

Саме 1974 р. став, на нашу думку, переломним моментом в етапі переходу СРСР від партнера до ворога. Власне, зі зміною президентів, Білий дім поступово почав повертатися до звичної «ворожої» риторики. Такій ситуації сприяли й безпосередні дії СРСР. Підґрунтям для змін, крім військових поразок в Азії, Африці і Латинській Америці, стало розширення торговельних зв'язків між СРСР та європейськими країнами. Підтвердження цим припущенням знаходимо, в доповіді представника ЦРУ «Радянська економічна і технологічна вигода від розрядки» у лютому 1974р. Він наголосив на потенційно-небезпечних тенденціях до яких призводить остання: «...розрядка вже принесла ряд економічних і технологічних переваг Радянського союзу... Якщо вона продовжиться, то ці вигоди будуть накопичуватись. Москва отримає суттєву вигоду, якщо під парасолькою «розрядки» вона отримає можливість заволодіти ключовими

технологіями, що мали відношення до виготовлення озброєння і техніки» [37]. Голоси проти політики «зближення» були зосереджені на недотриманні СРСР «правил розрядки». Запропонована попередньою адміністрацією реконцептуалізація «образу ворога» по відношенню до Радянського Союзу не була підтверджена, оскільки радянська позиція на міжнародній арені не відповідала новим вимогам. Поєднання цих факторів стало перешкодою на шляху до реалізації політики партнерства.

Безперервні виступи республіканської опозиції закликали до відродження ідеї «радянського ворога» і відмови від будь-якого поняття про «радянського товариша». То ж не дивно, що основні елементи «розрядки», такі як обмеження виробництва озброєння, розширення торгівлі, а також обміни технологіями і культурою зберігалися протягом решти 1970-х років, але в той же час стали більш контрольованими.

Зауважимо, що 38-й президент США Дж. Форд, залишив Г.Кіссінджера своїм державним секретарем і до 1977 р. зберігав відповідне до поглядів останнього існування міжнародної системи. На нашу думку, етап трансформації «від партнера до ворога», закінчується зі зміною правлячої верхівки, в 1977 році.

Після приходу до влади у Сполучених штатах Дж. Картера у 1977 році, термін «розрядка» у промовах політичних діячів та на шпальтах ЗМІ з'являвся лише час від часу. Саме тоді, на наш погляд, США остаточно змінили курс до однозначно ворожого у питанні СРСР та лідерства Америки у боротьбі з ним. Про це свідчить і одна з промов 39 - го президента США: «Нам в Америці не потрібно боятися змін. Цінності, на яких була заснована наша нація: особиста свобода, самовизначення, потенціал для реалізації людських свобод. Ми бачимо позитивну оцінку цих демократичних принципів. Це простежується навіть в книгах, що вивозяться контрабандою з тоталітарних країн, на плакатах з країн, які, на нашу думку, були закриті для нашого впливу. З цього моменту наша держава повернула собі особливе місце лідерства у всесвітній боротьбі за права людини. І це зобов'язання, яких ми повинні дотримуватися як вдома, так і за кордоном» [38].

Така риторика швидко знайшла відповідну підтримку в ЗМІ і як наслідок домінуючим в американському дискурсі стало давно знайоме, для американців уявлення про Радянський Союз, як ворога. СРСР частіше зображалися як опортуністи, які скористалися моментальною м'якістю, щоб взяти верх над американцями. На нашу думку, введення радянського контингенту на територію республіки Афганістан стало каталізатором для пробудження призабутих понять «червоної загрози», а також пришвидшило процес трансформації образу СРСР як партнера в непримиримого опонента. Одним з ключових моментів у протиборстві наддержав, стало обрання у 1981 р. на пост президента Сполучених штатів республіканця Р. Рейгана. За

особисту мету той поставив собі «...зробити Америку великою знову...», підняти американський дух єдності [39]. А найбільш дієвим способом, для реалізації цієї ідеї, було повернення Америці реального для громадськості «ворога». У своєму виступі перед національною асоціацією євангелістів США 8 березня 1983 р. Рейган назвав Радянський союз «імперією зла» (а також «Центром Зла в сучасному світі»). Яскравими його словами з цього приводу є наступні: «Спираючись на марксистів - леніністів, радянські лідери відкрито і публічно проголосили, що вони визнають моральним тільки те, що сприяє світовій революції. Я повинен відзначити, цитую Леніна, їх провідну зірку, який сказав в 1920 році, що вони відкидають все, що виходить з моралі, заснованої на ідеї надприродного - називаючи цим релігію або ідеї, які виходять за межі класової концепції. Мораль повністю підпорядкована інтересам класової боротьби. І моральним є все, що забезпечить знищення старого, віджилого суспільного ладу і згуртування пролетаріату (...) я думаю, що відмова багатьох впливових людей прийняти цей елементарний факт радянської доктрини свідчить про історичне небажання бачити тоталітарну владу, такою яка вона є. Ми бачили це явище в 30-і роки. Ми занадто часто бачимо це і сьогодні» [40]. Цією промовою 40-й президент США, не залишив байдужими нікого, а ярлик «імперія зла» закріпився за СРСР до завершення Холодної війни. Р. Рейган і його оточення не скупилися на епітети для Радянського Союзу та характеристики його дій, як на всередині країни так і зовнішньополітичній арені. Зокрема, на думку американського вченого Р. Іві, характеристики, які застосовувала адміністрація Рейгана в тогочасному дискурсі про СРСР, «чітко окреслювали політичну дійсність останнього в американському середовищі, навіть при відсутності аргументів, що доводили доречність застосування тих чи інших визначень, описів, тверджень» [41].

Цікаво, що саме Р. Іві виділив вісім видів епітетів про СРСР, першого періоду перебування в посаді Р. Рейгана: «1) природна загроза, якої слід боятися так само як темноти; 2) дикі звірі, що полюють на інших; 3) примітивні варвари; 4) бездушні механізми, що нагадують військові машини; 5) злий, безбожний сусід; 6) жорстокі злочинці; 7) сатанинська нація; 8) психічно хворі зі страхами і ворожістю до оточуючих. [41].

Антирадянська робота адміністрації Білого дому дала свої результати. Силу та ефективність американської антикомуністичної пропаганди ми оцінюємо на основі результатів опитувань громадської думки. Хотілось би звернути увагу, що в березні 1981 р., 50 % відсотків опитаних вважали антирадянські заяви президента і його дії помилкою, натомість вже в 1983 році, показники вважаючих СРСР ворогом зросли до 89 % [36].

Не відступив від своїх принципів Р. Рейган і під час другого терміну перебування на посаді Президента. Так для прикладу, ще в ході його

передвиборчої кампанії було сконструйовано рекламний ролик. Величезний ведмідь під звуки барабану продирається крізь хащі, а за кадром його просування супроводжується наступними словами: «В лісі – ведмідь, і деякі люди кажуть, що його важко не помітити, інші ж не бачать його взагалі. Одні кажуть – дикий і небезпечний, інші – він ручний... Чи не доцільніше мати таку ж силу як цей ведмідь, якщо він там все ж таки є». В кінці ролику – фото Р. Рейгана з написом: «Підготовлений до миру» [42].

Підтверджуючи свій успіх у досягненні раніше поставленої мети, обраний повторно очільник США наголосив: «Ці останні 40 років не були легким часом для Заходу або світу. Ви знаєте факти; немає потреби озвучувати історичні записи. Достатньо сказати, що Сполучені Штати не можуть дозволити собі ілюзій щодо норовистості характеру СРСР. Ми не можемо сподіватись, що його ідеологія і мета зміниться. А це передбачає тривалу конкуренцію. Наше завдання: забезпечення конкуренції мирним шляхом. ... Америка знову сильна і наша сила дала нам впевненість у тому, що не буде втрачена справжня можливість для просування свободи і миру» [43].

Підсумковий аналіз соопитувань і результатів президентських виборів на користь Р. Рейгана, дає підстави обрати 1985 р. за остаточну дату сформованості американської суспільної думки у рамках СРСР - «ворог без варіантів», ми обрали 1985 рік.

Останній етап трансформації «образу ворога» («тріумф над ворогом»), як і перший доцільно, на нашу думку, розкриваючи політичну діяльність американського та радянського лідерів, (М. Горбачова). Саме з останнім, поряд з політикою «рейганівських яструбів», більшість американців пов'язують перемогу США у Холодній війні. Відчуття «перемоги над ворогом» почало з'являтися у американців поступово, із зародженням політики «гласності» та «перестройки». Цій ситуації значно сприяв зовнішньополітичний вектор «нового мислення», який запровадив останній генсек ЦК КПРС. Основні ідеї цього курсу були сформульовані самим М. Горбачовим у його книзі «Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу» (1987 р.). Серед іншого у ній читаємо: «... всі ідеологічні та економічні розбіжності між світовими системами соціалізму і капіталізму повинні відступити перед необхідністю захисту загальнолюдських цінностей. У цьому процесі країни-лідери мають жертвувати своїми інтересами на користь малих країн, загальних цілей світу і розрядки в силу того, що для виживання в ядерному столітті потрібна взаємна добра воля» [44]. Ця заява, забезпечила йому підтримку і в американських ЗМІ.

Від так, в 1987 р. М. Горбачов з'являється на обкладинці журналу «Time», під заголовком «Людина року», а вже в 1989 р. - оголошений людиною десятиліття (як перший радянський

керівник, що провів перші радянські вільні вибори)[45]. Таким чином, остаточно завоював серця та душі американців, адже вперше за всю історію Холодної війни, очільник «імперії зла» закликав світ до сповідування «американських цінностей» свободи.

Не можна недооцінити і роль американського керівництва в перемозі над СРСР. Наступний за Р.Рейганом президент США - Дж. Буш, «вбив останній політичний цвях в труну комунізму». Під час своєї інавгураційної промови чітко окреслив: «Тоталітарна ера проходить, старі ідеї змітають як листя з неживих дерев. Світ, оновлений свободою, здається народився заново, і дні диктаторів добігають кінця» [46].

Як бачимо, ідеї, що уособлювали комунізм та його загрозу, на зламі 80-х та 90-х років більше не лякали американське суспільство. Усі символи «червоної загрози» танули на очах. Так з падінням «Берлінської стіни», а також повалення комуністичних режимів у Польщі та Румунії, зруйнувалося і поняття «залізної завіси». Великий «радянський ведмідь» більше не був сильним та страшним, адже втратив силу із розривом Варшавського договору (липень 1991 р.) А сумнозвісна «червона чума» більше не наступала комуністичною ідеологією на американські принципи та символи свободи, адже сама впроваджувала їх новим курсом «гласності» та «перестройки». Більше того, Комуністична партія в 1990 році втратила монополію на керівництво СРСР. А для американського суспільства це означало беззаперечну перемогу над ворогом. Це відчуття лише посилювалося аж до розпаду Радянського Союзу.

Пригадуючи тогочасні події, а також свої відчуття, пов'язані з перемогою, Дж. Буш в одному з інтерв'ю скаже: «Найбільше, що сталося у світі, в моєму житті, в нашому житті, полягає в наступному: по милості Бога Америка виграла Холодну війну» [47].

Отже, заключний етап трансформації «образу ворога» - є втіленням відчуття повної перемоги в свідомості кожного американця. Таким чином, тріумфальні настрої в США щодо перемоги над СРСР, які розпочались в 1987 р, завершилися разом з колапсом всієї радянської системи в 1991 р.

Отже, у період з 1959 по 1991 р. в американській суспільній думці простежується ототожнювання СРСР з головною зовнішньою загрозою для США. Проте образ ворога протягом близько 30 років не мав чітко окреслених сталих рис, а забарвлювався різними ознаками. Формування останніх залежало в першу чергу постатей очільників Білого дому та дій команди, яку вони проводили до влади, і як наслідок від політики реагування на дії чи бездіяльність Радянського Союзу у певних питаннях міжнародного співіснування. Таким чином політика, яку проводили президенти Сполучених штатів та їх особисте ставлення до процесів, що відбувалися в середині країни, на міжнародній арені, визначали межі та хід кожного з вищезазначених процесів трансформації

протиборника в особі СРСР. Це дає підстави стверджувати, що пропагандистська компанія розгорнута в США проти СРСР була дієвою і створила можливості забезпечення військово-політичної діяльності держави. Поряд із тим приходимо до висновку, що інформаційно-психологічна кампанія американського уряду у досліджуваному питанні була швидше елементом політики США, аніж зброєю нападу.

Список літератури:

1. Parry-Giles, S. J. (1994). Propaganda, effect, and the Cold War: Gauging the status of America's "war of words." *Political Communication* 11:4, pp. 203-213.
2. Barsamian, D. (1992). *Stenographers to Power: Media and Propaganda*. Monroe, ME: Common Courage Press.
3. Sproule, J. M. (1987). Propaganda studies in American social science: The rise and fall of the critical paradigm. *Quarterly Journal of Speech* 73, pp. 60-78.
4. Entman, R. M. (1989). *Democracy Without Citizens: Media and the Decay of American Politics*. New York: Oxford University Press.
5. Gansson, W. A. (1992). *Talking Politics*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
6. Garthoff, R.L.(1985). *Detente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*. Washington, DC: The Brookings Institution.
7. Holstein, L. (2002). Framing the Enemy: Changing u.s. Media Images of China and the U.S.S.R. At the End of the Cold War. ProQuest Information and Learning, Ann Arbor, USA.
8. Chang, W. H. (1991). Images of the Soviet Union in American newspapers: A content analysis of three newspapers. In Everette E. Dennis, George Gerbner and Yassen N. Zassoursky, eds., *Beyond the Cold War: Soviet and American Media Images*. Newbury Park, CA: Sage, pp. 65-83.
9. "News of the Week in Review", *The New York Times*, July 26, Retrieved from: https://spiderbites.nytimes.com/1959/articles_1959_07_00000.html
10. "Moscow Debate Stirs U.S Public", *The New York Times*, July 27, 1959, Retrieved from: https://spiderbites.nytimes.com/1959/articles_1959_07_00000.html
11. "Better to See Once", *Time*, August 3, 1959
12. "We Will Bury You!", *Time Magazine*, November 26, 1956
13. P.Kengor(Summer 2000). "The Vice President, Secretary of State, and Foreign Policy". *Political Science Quarterly* Vol. 115, No. 2. p. 184
14. "Kitchen debate transcript" (PDF). www.foia.cia.gov. July 24, 1959. Retrieved 2019-05-13
15. NFAC/OPRA Memorandum for director, 21 december 1961, An appraisal of soviet Intentions. In: *CIA's Analysis of the Soviet Union, 1947-1991*. Center for the Study of Intelligence, CIA: Princeton Univ. Press, 2001:71

16. NFAC/OPRA Memorandum for director, 21 december 1961, An appraisal of soviet Intentions. In: CIA's Analysis of the Soviet Union, 1947-1991. Center for the Study of Intelligence, CIA: Princeton Univ. Press, 2001:67-84
17. "John F. Kennedy Quotations: President Kennedy's Inaugural Address, January 20, 1961". Boston Massachusetts: John F. Kennedy Presidential Library and Museum. Retrieved October 17, 2018.
18. John F. Kennedy - "Ich Bin Ein Berliner" Speech, Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=0GKd50lrRoc>
19. President Kennedy's address on Cuba in 1962 (FULL), Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=gOGx01iRfcw>
20. Tom W. Smith (Summer, 2003). Trends: The Cuban Missile Crisis and U.S. Public Opinion. The Public Opinion Quarterly Vol. 67, No. 2, pp. 265-293 Published by: Oxford University Press on behalf of the American Association for Public Opinion Research, Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/3521635>
21. Commencement address at american university, Washington, D.C., june 10, 1963, Retrieved from: <https://www.jfklibrary.org/archives/other-resources/john-f-kennedy-speeches/american-university-19630610>
22. Poole, Walter S (2013), Adapting to Flexible Response, 1960-1968, Washington, DC: Office of the Secretary of Defense, 467 pp.
23. Nuclear Test Ban Treaty, Retrieved from: <https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/jfk-in-history/nuclear-test-ban-treaty>
24. McDonald, Michael P. (11 June 2014). "National General Election VEP Turnout Rates, 1789-Present". United States Elections Project. Retrieved 16 November 2016.
25. Berinsky, Adam J. (2001). Public Opinion During The Vietnam War: A Revised Measure Of The Public Will Department of Politics Princeton University, Retrieved from: <http://web.mit.edu/berinsky/www/Vietnam.pdf>
26. Jean M. Zawitoski (1977). Towson University Journal of International Affairs (TJIA). Revisionist Historians Cold War Views volume XI – number 2, Retrieved from: <https://wp.towson.edu/iajournal/journal-issues/issues-between-1970-1979/spring-1977/revisionist-historians-cold-war-views/>
27. Ulam, A.(1983). Dangerous Relations: The Soviet Union in World Politics, 1972- 1982. New York: Oxford University Press.
28. First Inaugural Address of Richard Milhous Nixon monday, january 20, 1969, Retrieved from: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/nixon1.asp
29. Kissinger, H. (10 July 1972). "Briefing Members of Congress on SALT." Department of State Bulletin 67: 37 - 49.
30. Nixon, R. (September 1972). "A Year of Breakthroughs Toward Peace in the World." Department of State Bulletin 66, 289-295.
31. Nixon, R. (16 November 1970) "The World Interest: A Generation of Peace." Department of State Bulletin 63: 601 -605.
32. Nixon, R. (March 1972). "Report to Congress" Department of State Bulletin 66: 314-327.
33. "Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems". Bureau of Arms Control. United States Department of State. 26 May 1972. Retrieved from: <https://2009-2017.state.gov/t/isn/trty/16332.htm>
34. "The Russians are Eight Feet Tall - But So are We." Time, August 3, 1970, 11.
35. Laird, M. (February 1974). "Let's Not Fool Ourselves about U.S.-Soviet Detente." Reader's Digest, 57 - 61.
36. Smith, T. W. (Summer, 1983) The Polls: American Attitudes Toward the Soviet Union and Communism The Public Opinion Quarterly Vol. 47, No. 2, pp. 277-292
37. ER IR 74-2, Intelligence Report, February 1974, Soviet Economic and Technological Benefits from Détente. In: CIA's Analysis of the Soviet Union, 1947-1991. Center for the Study of Intelligence, CIA: Princeton Univ. Press, 2001:197-199. Retrieved from: <http://www.cia.gov/csi/books/princeton/index.html>.
38. Jimmy Carter, State of the Union Address, 1979. Retrieved from: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/january-23-1979-state-union-address>
39. Ronald Reagan's Classic 1980 Campaign Poster Challenges Voters, "Let's Make America Great Again", Retrieved from: <https://www.iagreetosee.com/portfolio/make-america-great-again/>
40. "Ronald Reagan, Address to the National Association of Evangelicals ("Evil Empire Speech")". Voices of Democracy: The U.S. Oratory Project. University of Maryland, College Park. March 8, 1983. Retrieved April 19, 2015.
41. Robert L. Ivie (1984) "Metaphor and Campaign '84: Strategic Options on Foreign Policy Issues," pp. 89-105
42. Ronald Reagan - "Prepared for Peace" (Political Ad, 1984), Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=KJdDdEa9uXU>
43. Reagan, R. (December 1985) ."The Geneva Summit Meeting: A Measure of Progress." Vital Speeches, 52:130 - 132.
44. Горбачев М. С. Перестройка и новое мышление для нашей страны и для всего мира,- Москва, Политиздат, 1988.- 271 с., Retrieved from: <https://www.uio.no/studier/emner/hf/ilos/RUS2504/v14/Gorbatsjov.pdf>
45. Mikhail Gorbachev, Man of the Year , Jan. 4, 1988. Retrieved from: <http://content.time.com/time/covers/0,16641,19880104,00.html>
46. George H. W. Bush: Inaugural Address". Retrieved from: bushlibrary.tamu.edu. Archived from the original on April 20, 2004.
47. Джордж Буш о победе США в холодной войне - 28.01.1992, Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=w5zYRBzL4y0>